

- *Чуждестранна образователна традиция* •
- *History of Education: Foreign Educational Tradition* •

НЕФОРМАЛНОТО ОБРАЗОВАНИЕ И ОБУЧЕНИЕ В ИСТОРИЧЕСКИ ПЛАН

Александрия ГЕНДЖОВА,
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме. В изследвания, посветени на ученето през целия живот и неговите компоненти, понятията Non-formal и Informal Education/ Learning често се представят като относително нови. В тези проучвания Non-formal и Informal се разглеждат като синоними или антоними; свързват се с образованието, обучението или ученето през целия живот; превеждат се по еднакъв или различен начин. В търсене на причините за тези противоречия, понятията Non-formal & Informal Education/ Learning се изследват в исторически план за периода от 1916 г до сега, като се търси тяхната поява, връзки помежду им, причини за използването им, промени в значението им и тенденции в тяхното развитие.

Keywords: history, non-formal, informal, lifelong learning

Увод

Многобройни изследвания през последните години са посветени на ученето през целия живот и неговите компоненти: формално, неформално и аформално обучение/учене. Често се твърди, че понятията Formal, Non-formal, Informal Education/ Learning са относително нови и се появяват в края на 90-те години на миналия век [1], или през 70-те години —

[2,3]. В действителност тези понятия имат доста дълга история в образователната литература. Но и досега използването им е свързано със затруднения. Докато формалността (formality) в образователен контекст се възприема еднозначно и се свързва с формалното, официалното, традиционно училищно образование или обучение, то така не стои въпросът с неформалността. Тя може да се изрази на английски с informality и non-formality, които все още нямат общоприети дефиниции от научната общност. На български език informal се превежда като неформално¹⁾, неофициално²⁾, аформално [4], информално [5], самостоятелно³⁾, а non-formal — като неформално, съответно образование, обучение или учене. В някои изследвания informal and non-formal се разглеждат като синоними [6], в други се противопоставят [3] или се разглежда само на едно от тях [7-10]. Много често трите понятия се отнасят само за образованието [2,3,8], а в други случаи — само с обучението/ученето [9,10], а в трети — с образованието/ученето през целия живот [11,12].

Целта на работата е да потърси отговор на тези проблеми, като проучи кога и при какви условия възниква неформалността в образователен контекст, изразена с понятията informality и non-formality и в кои моменти те променят значението си, при което настъпват определени последици.

Теоретична рамка на неформалността в образователен контекст

Елементи на философските основи на неформалността могат да се намерят още през 17. век в работите на: Коменски (1592 — 1670); през 18. век — на Русо (1712 — 1778); през 19. век — на Песталоци (1746 — 1827), Хербарт (1776 — 1841) и Спенсър (1820 — 1903); а през 20. век — на философи като Дюи (1859 — 1952), Уайтхед (1861 — 1947), Килпатрик (1871 — 1965) и Джеймс (1842 — 1910). Към тях могат да се добавят и трудовете на Фрьобел, Монтезори и други.

Съвременното разбиране за неформалността в образователен контекст се базира на конструктивистките схващания за обучението. Идеите на Дюи (Dewey) [7,13-15] за рефлексията и мисленето от гледна точка на опита и средата, проблемите на демокрацията и обществото силно доминират в по-късните изследвания на редица автори. Към тях се допълват възгледите на Piaget [16-19] за стadia на развитие, ситуациите и обучението като взаимодействие между учащите, средата и опита, и на Vygotsky [20-21] за социалното взаимодействие и груповата динамика в обучението и развитието.

С интересни идеи, допринасят работите на Lindeman [22-24], Yeaxlee [25], Knowles [26,27], Brookfield [28] за образованието на възрастни, а също

Freire [29] с акценти върху диалога и промяна на съзнанието, Ilich [30] с идеите за *deschooling* и др.

Понятието неформалност в исторически план

В работата се търсят исторически моменти на неформалността в образователен контекст, с английските аналози *Informality* и *Non-formality*: като понятия, характеризиращи обучението или образованието. Подобно изследване на Colley et al. [31] е посветено на *Informality*, като всъщност разглежда моменти на *Non-formality*. То ще бъде използвано като основа за разглеждането, като бъде разширено с нови моменти, свързани с понятието *Informality*, както и допълнителни факти и констатации за *Non-formality* в образователен контекст.

Предистория на неформалното образование

Обучението/ученето като естествена част от човешкия живот има толкова дълга история, колкото е историята на човешкото общество. С развитието на обществото то постепенно се превръща в организирана и системна дейност за предаване на опита на следващите поколения.

Възникването на практиката на неформалното образование може да се отнесе към периоди от човешката история, още преди появата на образователните институции, когато образователно-възпитателните дейности са били естествена част от общественния бит, труд, изкуство и култура. В България то се свързва с дейността на духовните ни будители за създаване и утвърждаване на първите културно-просветни школи, дружества, читалища и центрове [4]. В Америка се разглежда като произлязло от общественото образование в библиотеки и църкви през 18. век [32,33]. В Британската империя, според Kelly [34] неформалното образование се провежда от църковни мисионери през 14. век, а според Colley et al. [31] се свързва с подготовката за работа в индустриалните и селските райони на семейно и общностно ниво през 18. век и има вида на самонасочено обучение.

Реално до първите години на 20. век образователни практики извън образователните институции съществуват, но не се дефинират като неформални и към тях няма изследователски интерес.

Причината за това е, че голяма част от изследванията и теориите за ученето в по-напредналите индустриални общества са съсредоточени върху официалното образование поради негови явни предимства като рационалност, възможност за обобщаване, декларативни знания и други [35].

Научният интерес към обучението извън образователните институции се появява при първите симптоми за пробойни в официалната образователна система. Тогава започват да се търсят възможности за осигуряване на баланс между него и официалното образование и начини да се използва неговият потенциал. Това става в началото на двадесети век.

Поява на неформалното (informal) образование като понятие (1916 – 1946)

Включването в изследването на период от първата половина на двадесети век е важно, защото се поставят теоретичните основи за разбиране на неформалността, търсят се нейните измерения в образованието за възрастни и вниманието ни се насочва върху идеята за учене през целия живот.

Неформалността (informality) като понятие се появява в началото на 20. век в ранните трудове на американските философи Dewey [7], Lindeman [22] и английския учен Yeaxlee [25].

Приоритет във философията и образователната теория на Dewey е всекидневният живот и опита, придобит от него. Той смята, че училището не предоставя истинския жизнен опит. Още в *Училището и обществото* през 1907 г. Dewey казва, че: „От гледна точка на детето, най-голямото прехосничество в училище идва от неспособността да се използва опита, получен извън училище, а от друга страна, наученото в училище, не е приложимо в ежедневието. Това е изолация на училището от живота“ [36], с. 89.

Тези критични идеи към училищното образование Dewey залага през 1916 г. и в своя труд *Демокрация и образование*. Той посочва „очевидната разлика между образованието, които получава всеки един, живеейки с другите и преднамереното образование на младите“. Визирайки неформалното образование в първия случай, той го определя като „странично, естествено и важно, като споделяне чрез реално занимание, с лично и жизнено значение“. Дюи смята, че формално образование е необходимо, за да се предадат всички ресурси и постижения на обществото, но вижда „очевидни опасности“. Формалното обучение лесно се превръща в „отдалечено и неодоушено, абстрактно и книжовно, съществуващо само за себе си, изолирано от жизнения опит“. Той стига до извода: „Един от най-сериозните проблеми, с които философията на образованието трябва да се справи, е постигането на добър баланс между *неформалните* и *формалните*, страничните и преднамерени форми на образование“ [7], с. 6-9.

В уникален доклад от 1919 г. на Британското министерство на възстановяването и Комитетът за образованието за възрастни⁴⁾ отсъства понятието неформалност, но се разглежда неформалното образование за възрастни и доброволните сдружения с образователна цел, като се акцентира вър-

ху ученето през целия живот. В него образованието се представя като „нормален процес в цивилизовано общество, който произтича от човешки потребности, на които държавата и общината не могат да отговорят, за да се противодейства на стерилизационните ефекти, присъщи на организираната образователна система“. Докладът призовава: „Образованието не трябва да е лукс, нито нещо, което се отнася само за един кратък период от живота, а постоянна национална необходимост, неразделен аспект на гражданството и трябва да бъде универсално и за *цял живот*“.

Следвайки идеите на Dewey, през 1925 г. американският философ Lindeman [22] описва образованието за възрастни като: „съвместно начинание в неавторитарното, *неформалното обучение*, чиято главна цел е да се открие значението на опита — търсене на смисъл, вкопан дълбоко в корените на предварителните представи, които формулират нашето поведение; техника за учене на възрастни, която прави образованието еднакво значимо с живота и следователно повдига нивото на живота на нивото на нашия опит“ [22], с.3, цит. по [37], с. 122.

През 1929 г. английският мислител Yeaxlee представя своите разбирания за *образование през целия живот* в първия системен труд по този въпрос [25]. Той смята, че: „Трябва да се обърне внимание на *неформалните* типове образование за възрастни. Незначителни и проблемни за експертите, те имат чар за обикновения човек“ [25], с.155. Yeaxlee разглежда ученето в множество среди през целия живот, аналог на съвременното *life-long lifewide learning*. Той твърди: „Голяма част от образованието на възрастни е в клубове, църкви, кина, театри, концертни зали, синдикати, политически общности и в домовете на хората, когато са налице книги, вестници, музика, радио⁵⁾, работилници, градини и групи от приятели“ [22], с. 155. Според Cross-Durrant [38] Яксли прави „първия официален опит през този век да се съчетаят целите на образователния сектор с ръководните принципи на всяка фаза на действието (формално, неформално и официално) с еднакво уважение към тях“.

Различни изследователи определят различни първоизточници на понятието неформално образование /обучение.

Например, изследване на Jeffs [39] определя Josephine Macalister Brew за пионер на неформалното (*informal*) образование. През 1946 г. Brew представя по организиран начин практиката на неформалното обучение като преподаване в различни ситуации в *Informal Educatio* [40].

В американската образователна литература за автор на термина неформално образование се смята Knowles. В *Informal Adult Education* [26] Knowles разглежда неформалното образование като важен компонент на

обучението за възрастни, насочено към „приятелски и неформален климат“ в различни ситуации.

Поява на неформалното (non-formal) образование като понятие (1947 – 1970)

През този период се създават условия и се търсят политически решения за разширяване на формалното образование и се появява и *неформалното (non-formal) образование* като термин. В различни документи се посочват различни автори на това понятие.

Според изследване на Hamadache [41] понятието *неформално (non-formal) образование* е използвано за пръв път през 1947 г. в доклад на ЮНЕСКО по отношение на развиващия се свят (Юга) за подобряване на икономическия растеж и засилване на равенството и демократичното участие на всички. Hamadache, обаче, не представя библиографски данни на въпросния доклад⁶⁾, а се базира на извлечение от „Ръководство за указания към учители и други, свързани с основното образование на министерството на образованието на Обединеното кралство“ от 1947 г.

Fordham [42] смята, че началният момент и оригиналната версия на неформалното (*non-formal*) образование се появяват на международна конференция в Уилямсбърг, САЩ през 1968 г. На нея Coombs [43] анализира увеличаващата се „световна образователна криза“ и споделя загриженост, че образователният и икономическият растеж не вървят в еднакъв темп, и че не възникват работни места като пряк резултат на образованието. Много страни имат политически и икономически трудности да заплатят за разширяване на формалното образование. Официалните образователни системи се адаптират бавно към социално-икономическите промени и са спъвани от консерватизма на системата и от инерцията на обществата си. Ако образователната политика има тенденция да следва, а не да води други социални тенденции, то промяната трябва да дойде не само от официалното образование, но и от по-широката общественост и от другите сектори в нея.

Повечето автори приемат, че неформалното образование е част от образователния дебат в края на 60-те години. За страните от Юга (развиващите се страни) това е период на големи социални, икономически и образователни промени. Разпадането на колониалната система разкрива нови образователни перспективи за стотици милиони хора. Явява се необходимостта от нов тип масово образование за възрастното население, което става част от образователни и политически структури, като се разделя с традиционните начини на живот.

От времето на Октомврийската революция в Русия и последвалите я социални катаклизми след Втората световна война, същите проблеми съществуват и във възникващите комунистически държави — индустриализация, масовото установяване на много хора от селата в големите градове и бързо развиващи се системи за формално образование. Тогава са инициирани мащабни програми за променяне на съзнанието, уменията и социалното поведение на населението, като се използват много от формите, които днес се определят като неформално образование. Поради относителната изолация на комунистическия свят до края на 60-те години и ограниченият диалог за проблемите на развитието им, всички тези процеси преминават относително незабелязани.⁷⁾

От една страна интересът към неформалното образование е реакция срещу някои провали в традиционните образователни системи и показва необходимостта от реконструкция на образованието, а от друга — е базиран върху версия на теорията за човешкия капитал, която акцентира на дефицити в населението на Юга и не само липсата на умения и знания, но също и дълбоко заложи нагласи и стил на живеене на селското население са спирателка за икономическото и социалното развитие [42].

Популяризиране на неформалното образование през 70-те години

Периодът на 70-те години на двадесети век се свързва с популяризирането и пренасянето на неформалното (*non-formal*) образование в практиката, не само на развиващи се, но и в по-развити икономически страни.

През този период страните от Юга започват да приемат системата за неформално образование поради съществуването на изключителния проблем на неграмотността, както и че установяването на съвременен общество зависи от промените в мисленето на хората от тези страни, които не могат да бъдат постигнати за кратък период от време само с помощта на крайно неразвитите системи на формално образование.

По това време в социалистическите страни се развива „извънучилищно“ образование и на образование за възрастни, създадени да допълват редовното формално образование в цялостните рамки на една планово развиваща се образователна система⁶⁾.

В резултат на инициативи от международни организации изкрystalизира като концепция идеята за образование през целия живот (*Lifelong Education*). Докладът на ЮНЕСКО през 1972 г, известен като доклад на Faure et al. [2], застъпва за правото на всеки да учи през целия живот заради своето развитие. В него се подчертава, че пътищата за осигуряване на образование са еднакво валидни: „формални или неформални, институцио-

нализирани или не“, но трябва да бъде премахната „изкуствената и старомодна бариера“ между тях [2].

В началото на 70-те Coombs & Ahmed, спонсорирани от Световната банка, правят изследване на природата на учащите, изискванията им и начините за изпълнение на изискванията [44]. Въз основа на резултатите те приемат, че образованието се осъществява по време на целия жизнен цикъл на личността в три форми: *Formal*, *Informal* и *Non-formal*. Дефинира се трета форма на образование: *Non-formal Education*, като „всяка организирана образователна дейност, извън образователните институции, за обслужване на идентифицирани обучаващи се клиенти и за учебни цели“ [3].

Въпреки редица критики на изследователи в областта на образованието [31] за недостатъчната теоретична обосновааност на съществуването на този тип образование и частичното му припокриване с другите категории, тази категоризация се приема и до днес, особено в развиващите се страни, към които са насочени по-голямата част от образователните програми и проекти на международните институции.

Периодът на 70-те е наречен „от неформално образование към неформално обучение“ [31] защото „за пръв път се използва понятието *неформално обучение*“ през 1973 г. в [35], но според нас, този преход реално настъпва по-късно.

През този период неформалното (*non-formal*) образование има четири характеристики: съответствие с нуждите на групи в неравностойно положение, грижа за специфични категории лица, насоченост върху ясно дефинирани цели и гъвкавостта в организацията и методите [42]. Промените в неформалното образование през този период са главно в две посоки: първо, то започва да става популярно, не само в развиващите се, но и в развитите страни като част от феминистки, антирасистки, класови, радикални образователни проекти и социални движения; второ, променя се в интелектуален план, когато изследванията в развиващия се свят започват да се комбинират с социокултурните теории и ситуационните теории за обучението [31].

Формализация на неформалното образование през 80-те години

Този етап е свързан с процес на институционализиране на неформалното образование в страните от Юга, както и в страните от развития Север, където подобни промени могат да бъдат формулирани с термини като приватизиране на образованието, установяване на неговия пазарен характер, т.е. на подчинеността на образованието на господстващите икономически интереси.

По това време дясноводените политики се насочват към икономика на свободния пазар и публичния дебат за благоденствието. Фаворизира се частното осигуряване на образованието. Усилията на правителствата на развиващите се страни са насочени към поставяне на образованието в интерес на Световната банка и другите кредитори. Мултинационалните компании се стремят да преместят производството си в неразвитите страни и имат нужда от професионално обучение на ниско ниво за осигуряване на евтина работна ръка. Стремешите за еманципация са силно подтиснати.

В развитите страни се търсят усилено алтернативни пътища на системата за формално образование и се увеличава броят на радикални образователни проекти, които обръщат внимание на включването на маргинализирани групи от населението. Подпомагането на образованието е силно обвързано с икономическия интерес. След масовата безработица през 80-те и нуждата от преквалификация политиката е насочена към формализация на неформално обучение [31].

През този период са предприети международни инициативи, свързани със: извънучилищна работа с населението; аграрно образование, професионално образование, ограмотяване на населението; извънучилищни младежки програми; образование в селските райони в редица развиващи се страни. Чрез неформалното образование се търсят решения на глобални социални проблеми и кризи и то се явява инструмент за социална подкрепа [4]. Отчита се значителен успех на програмите по отношение на ограмотяването в някои страни от Изтока и Юга⁸⁾.

През 80-те години неформалното образование в социалистическите страни се характеризира с не толкова ясно структурирани и регулирани отношения, а с допълнително разширяване на останалото извънучилищно образование, организирано извън контрола на планиращите образование-то⁷⁾. Тази тенденция се променя след разпадането на социалистическата система в края на миналия век.

Постмодерен период на неформалното обучение през 90-те години

През този период неформалното обучение се характеризира с поддържане на автентична практика и знание в общността за стимулиране на ученика. В световен мащаб неформалното образование продължава да бъде свързано с развиващите се страни, като чрез него се търсят решения на глобални социални проблеми и то се явява инструмент за социална подкрепа.

Периодът на 90-те често се нарича „постмодерна пауза на неформалното обучение“ [31]. Той е свързано с пост-модерността и се характеризира с разпространяването на популистки теории за развитието, основани на феминизъм, защита на околната среда, етно-културализъм и др. Те са насоче-

ни към поддържане на автентична практика на неформалното обучение, чрез знание в общността и са по-скоро насочени към устойчиво развитие, отколкото към икономически растеж [45].

Този подход е наречен „отгоре-надолу“ и е фокусиран върху отделната личност или група от хора и цели тяхното овластяване вместо да се основава на намеса с помощта на държавата за осъществяване на едни или други икономически и социални приоритети. Той има същите недостатъци, както при еманципаторния подход и неговите инициативи са доста краткотрайни, а резултатите са ограничени [31].

До средата на 90-те неформалното (non-formal) образование и обучение продължава да бъде отнасяно към развиващите се страни и Юга, въпреки традиции, които има на Север аформалното (informal) обучение за възрастни и опитите за пренос на еманципаторния модел от Юг на Север.

Неформалното обучение — част от ученето през целия живот в новия век

Неформално обучение става централна тема на политиката на Европейския съюз от 1995 г. с *Бялата книга за образование и обучение*⁹⁾ и Европейска година на учене през целия живот през 1996 г. През същата година е публикуван доклад на ЮНЕСКО, известен като Доклад на Делор [1], в който се променя акцентът от образование към обучение/учене през целия живот. Това може да се тълкува като възлагане на по-голяма власт на личността за разлика от образованието през целия живот, което залага акцент върху структурите и институциите [46].

Срещата в Лисабон на Европейския съвет през 2000 г. е решаващ момент, в който обучението през целия живот става приоритет в рамките на стратегията по заетостта в Европа [47]. Политиката се определя от необходимостта от социална интеграция и от подобряване на икономическата конкурентоспособност чрез подобряване на уменията и компетенциите на работещите чрез по-добро образование и професионално обучение. Това насочва вниманието върху обучението извън образователните институции — в семействата, общностите, младежките организации, но по-скоро е върху професионалното обучение и обучението на работното място [47].

Меморандумът за учене през целия живот¹⁰⁾ (ЕСом, 2000), през 2000 г., е дискутиран по-подробно.¹¹⁾ В Съобщение за ученето през целия живот се дефинират три типа обучение: формално, неформално и аформално.¹²⁾ В тези политически документи няма научен анализ, тяхната основна цел е да се насочи политиката и практиката на страните членки и да се обоснове причината за проекти и инициативи, финансирани от Европейския съюз и насочи бъдещите страни членки [31].

Сегашната европейската политика е насочена върху въпроса да се направи „обучението видимо“, чрез идентифициране, оценяване и акредитиране на неформалното обучение. Това се дължи на културата на „обществото на одита“, при която всичко трябва да бъде измерено и отчетено, акцентирано върху ясни цели, периодът, в който могат да бъдат постигнати и обвързване на резултатите с тези постижения [12].

От казаното дотук се вижда ясна политическата тенденция за разграничаване на формалното, неформалното и аформалното обучение/учене.

Съвременната изследователска тенденция е противоположна на политическата. Проучвания като тези на Bell et al. [9], Hofstein & Rosenfeld [10], Colley et al. [31], Stern & Sommerlad [48], Anderson et al. [49]; Banks et al. [50], Rennie [51], Hager [52] и други показват необходимостта от премахване на изкуствено поставените бариери между обучението/ученето в различни среди.

Заклучение

Понятието *Informal Education* се появява в образователната литература още в началото на 20. век след забелязване на първите проблеми в официалното образование. През втората половина на века става популярно понятието *Non-formal Education* във връзка с решения на международните институции за задоволяване на специфични образователни потребности на големи обществени групи. Концепцията за образование/учене през целия живот има почти вековна история.

Преобладаващите съвременни изследвания разглеждат понятието *Informal* в образователен контекст като това, което е извън формалното и в този случай, то може да се превежда като неформално или извънучилищно. Особено в областта на природонаучното образование понятието се използва широко във варианта обучение /учене в неформална среда (*Learning in Informal Environment*) във връзка с възможностите за учене във виртуална (медийна) среда.

При използване на категоризацията на образователното пространство (*Formal, Non-formal, Informal*) изкуствено се стеснява смисловата употреба на *Informal*, затова се налага за изразяването му на български език да се търсят други синоними като: неофициално, аформално, информално, всекидневно и т.н.

Използването на понятията *Non-formal, Informal Education/ Learning* трябва да става много внимателно, като се изясни как и защо се използва даденото понятие.

В момента в Европейския съюз се наблюдават две противоположни тенденции — политическата тенденция, която се диктува от пазара на труда

— за ясно разграничаване на формалното, неформалното и аформалното обучение/учене, и теоретичната, която търси премахване на границите между тях.

Разглеждането им като коренно различни не е особено полезно, защото води до преувеличаване на възможностите на някои от тях. Чрез концепцията за учене през целия живот се обединяват различните типове учене в рамките на различни среди (Lifewide) и различни жизнени периоди (Life-long), а разбирането за значението на личността и нейното място в обществото води до акцент върху ученето (Learning) като персонален процес.

БЕЛЕЖКИ

1. <http://eur-lex.europa.eu/lexuriserv/lexuriserv.do?uri=dd:16:03:32006d1720:bg:pdf>
2. Боянова, С., Л. Илиева. *Английско-български речник*. Gaberoff, В. Търново, 2000.
3. http://www.minedu.government.bg/opencms/export/sites/mon/left_menu/documents/strategies/LLL_strategy_01-10-2008.pdf
4. <http://www.infed.org/archives/e-texts/1919report.htm>
5. В книгата изразът е „wireless set“, за превода му е използвана статията за дистанционното обучение: Toshev, B.V. Before It's Too Late. 5. Distance Education in Bulgaria and Its Alternatives. *Strategy in Policy in Science & Education* 12(4), 18-25 (2004) [In Bulgarian].
6. Fundamental Education: Common Ground for All Peoples. (Summary of *Handbook of Suggestions for the Consideration of Teachers and Others Concerned with Elementary School*, published the same year by the Ministry of Education of the United Kingdom.) Paris, UNESCO, 1947.
7. <http://www.pgght.com/nonformaledu/docs/manuals/Non%20For-mal%20Education%20Manual%20Bulgarian.pdf>
8. <http://www.infed.org/biblio/inf-lrn.htm>
9. http://europa.eu/documentation/official-docs/white-papers/index_en.htm
10. <http://europa.eu.int/comm/education/life/memoen.pdf> <http://europa.eu.int/comm/education/life/memoen.pdf>
11. http://www.cedefop.gr/download/current_act/ban_III_summary_1101_EN.doc
12. <http://eur-lex.europa.eu/lexuriserv/lexuriserv.do?uri=com:2001:0678:fin:en:pdf>

ЛИТЕРАТУРА

1. Delors, J. *Learning: The Treasure Within*. UNESCO, Paris, 1996.
2. Faure, E., F. Herrera, A.-R. Kaddoura, H. Lopes, A.V. Petrovsky, M. Rahnema, F.C. Word. *Learning to Be. The World of Education Today and Tomorrow*. UNESCO, London/Paris, 1972.
3. Coombs P. H., M. Ahmed. *Attacking Rural Poverty: How Non-formal Education Can Help*. John Hopkins University Press, Baltimore, 1974.

4. **Николаева, С.** *Неформално образование. Философии. Теории. Практики.* Експрес, Габрово, 2008.

5. **Katansky, C.** The Lifelong Learning as a Modern Educational Paradigm. *Bulgarian J. Science & Education Policy* 2, 91-107 (2008) [In Bulgarian].

6. **Cohen, E.H.** Researching Informal Education. A Preliminary Mapping. *Bulletin méthodologie sociologique* 93, 70-88 (2007).

7. **Dewey, J.** *Democracy and Education.* Free Press, New York, 1916.

8. **Simkins, T.** *Non-formal Education and Development: Some Critical Issues.* University of Manchester Press, Manchester, 1977.

9. **Bell P., B. Lewenstein, A. Shouse, M. Feder.** *Learning Science in Informal Environments: People, Places and Pursuits.* National Academies Press, Washington, 2009.

10. **Hofstein A., S. Rosenfeld.** Bridging the Gap Between Formal and Informal Science Learning. *Stud. Sci. Educ.* 28, 87-112 (1996).

11. **Bjornavold, J.** *Making Learning Visible.* CEDEFOP, Thessaloniki, 2000.

12. **Colardyn, D.** From Formal Education and Training to Lifelong Learning. What Is New? Will It Work Better? In.: Colardyn, D. (Åd.). *Lifelong Learning: Which Ways Forward?* Lemma, 2002, pp. 7-16.

13. **Dewey, J.** *How We Think.* Health & Co., Boston, 1910.

14. **Dewey, J.** *Experience and Nature.* Dover, New York, 1929.

15. **Dewey, J.** *Experience and Education.* Collier Books, New York, 1938.

16. **Piaget, J.** *Judgment and Reasoning in the Child.* Routledge, London, 1924.

17. **Piaget, J.** *The Child's Conception of the World.* Routledge, London, 1928.

18. **Piaget, J.** *The Moral Judgment of the Child.* Kegan Paul, Trench, Trubner & Co., London, 1932.

19. **Piaget, J.** *Origins of Intelligence in the Child.* Routledge, London, 1936.

20. **Vygotsky, L.** *Thought and Language.* MIT Press, Cambridge, 1962.

21. **Vygotsky, L.** *Mind in Society.* Harvard University Press, Cambridge, 1978.

22. **Lindeman, E.C.** *What Is Adult Education?* Butler Library Lindeman Archive, Columbia University, New York, 1925.

23. **Lindeman E.** *The Meaning of Adult Education.* New Republic, New York, 1926.

24. **Lindeman, E.C.** *The Democratic Man. Selected writings of E.C. Lindeman.* Beacon Press, Boston, 1956.

25. **Yeaxlee, B. A.** *Lifelong Education: A Sketch of the Range and Significance of the Adult Education Movement.* Cassell, London, 1929.

26. **Knowles, M.S.** *Informal Adult Education.* Association Press, Chicago, 1950.

27. **Knowles, M.S., Holton, E.F., Swanson, R.A.** *The Adult Learner: The Definitive Classic in Adult Education and Human Resource Development.* Butterworth-Heinemann, 1998.

28. **Brookfield, S.D.** *Understanding and Facilitating Adult Learning.* Jossey-Bass, San Francisco, 1986.

29. **Freire, P.** *Pedagogy of the Oppressed*. Penguin, Harmondsworth, 1972.
30. **Illich, I.** *Deschooling Society*. Penguin, Harmondsworth, 1973.
31. **Colley, H., Hodkinson, P., Malcolm J.** *Informality and Formality in Learning*. Learning & Skills Research Centre, London, 2003.
32. **Conn, S.** *Museums and American Intellectual Life, 1876-1926*. University of Chicago Press, Chicago, 1998.
33. **Ray, A.G.** *The Lyceum and Public Culture in the Nineteenth Century United States*. Michigan State University Press, East Lansing, 2005.
34. **Kelly T.** *A History of Adult Education in Great Britain*. Liverpool University Press, Liverpool, 2002.
35. **Scribner, S., Cole M.** Cognitive Consequences of Formal and Informal Education. *Science* **182**, 553-559 (1973).
36. **Dewey J.** *The School and Society: Being Three Lectures by John Dewey Supplemented by a Statement of the University Elementary School*. University of Chicago Press, Chicago, 1907.
37. **Brookfield, S.** Eduard Lindeman. In.: P. Jarvis, P. (Ed.). *Twentieth Century Thinkers in Adult Education*. Routledge, New York, 1987, pp. 119-143.
38. **Cross-Durant, A.** Basil Yeaxlee and Lifelong Education: Caught in Time. *Int. J. Lifelong Educ.* **3**, 279-291 (1984).
39. **Jeffs T.** *History of Youth Work: Papers from the 1999 Conference*. Youth Work Press, Leicester, 2001.
40. **Brew, J.M.** *Informal Education: Adventures and Reflections*. Faber & Faber, London, 1946.
41. **Hamadache, A.** Non-formal Education: A Definition of the Concept and Some Examples. *Prospects* **21**, 111-124 (1991).
42. **Fordham, P. E.** *Informal, Non-formal and Formal Education Programmes. ICE301 Lifelong Learning Unit 2*. YMCA George Williams College, London, 1993.
43. **Coombs, P.** *The World Educational Crisis*. Oxford University Press, 1968.
44. **Tuijnman, A., Bostrom A.** Changing Notions of Lifelong Education and Lifelong Learning. *Int. Rev. Educ.* **48**, 93-110 (2002).
45. **Youngman, F.** *The Political Economy of Adult Education & Development*. Zed Books, London, 2000.
46. **Griffin, C.** Lifelong Learning and Social Democracy. *Int. J. Lifelong Educ.* **18**, 329 – 342 (1999).
47. **Davies, P.** Reflections on the Memorandum on Lifelong Learning. *J. Adult Cont. Educ.* **7**, 109-114 (2001).
48. **Stern, E., Sommerlad E.** *Workplace Learning, Culture and Performance*. Institute of Personnel and Development, London, 1999.
49. **Anderson, D., Lucas, K. B., Ginns, I.S.** Theoretical Perspectives on Learning in an Informal Setting. *J. Res. Sci. Teach.* **40**, 177-199 (2003).

50. Banks, J.A., K.H. Au, A.F. Ball, P. Bell, E.W. Gordon, K. Gutiérrez, S.B. Heath, C.D. Lee, Y. Lee, J. Mahiri, N.S. Nasir, G.Valdes, M. Zhou. *Learning in and out of School in Diverse Environments: Lifelong, Life-Wide, life-deep*. Center for Multicultural Education, Seattle, 2007.

51. Rennie, L.J. Learning Science Outside of School. In.: Abell, S.K., N.G. Lederman (  ds.). *Handbook of Research on Science Education*. Lawrence Erlbaum Associates, 2007 (pp. 125-167).

52. Hager, P. Lifelong Learning and the Contribution of Informal Learning. In.: Aspin, D., Chapman, J., Hatton, M., Sawano, Y. (Eds.). *International Handbook of Lifelong Learning*. Kluwer, London, 2001 (pp. 79-92).

NON-FORMAL AND INFORMAL EDUCATION/LEARNING: DEVELOPMENT IN A HISTORICAL PERSPECTIVE

Abstract. In studies of Lifelong learning and its components, the concepts of Non-formal and Informal Education/Learning are often presented as relatively new and contradictory. Seeking to explain the contradictions existed, the concepts of Non-formal and Informal Education/Learning are considered historically from 1916 till now, emphasizing on their emergence, interrelationships, reasons for their usage, changing in their importance and trends in their further development.

✉ **Dr. A.Gendjova**

Research Laboratory on Chemistry Education and History
and Philosophy of Chemistry, Department of Physical Chemistry,
University of Sofia,
1 James Bourchier Blvd., 1164 Sofia, Bulgaria
E-Mail: agendjova@chem.uni-sofia.bg